

ETIMOLÓGIAI VIZSGÁLATOK LEHETŐSÉGEI A NÉPESSÉGTÖRTÉNETI KUTATÁSOKBAN*

PÓCZOS RITA

1. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke mellett működő MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport egyik kiemelt feladatának tartja a 11. századi oklevelek szórványainak a tanulmányozását, újraértékelését. Ezek a nyelvemlékek (éppen koraiságuk miatt) a nyelvtörténeti kutatások kezdeteitől komoly tudományos érdeklődésre tartottak számot, az elmúlt bő száz évben gazdag szakirodalma gyűlt össze e nevek – főként etimológiai szempontú – tanulmányozásának. Mivel az utóbbi időszakban a névtudományban is számos elméleti és módszertani újítás látott napvilágot, valamint olyan korszerű nyomtatott és elektronikus névtárak állnak már rendelkezésünkre, amelyeket elődeink még nem használhattak a névadatok elemzése során, úgy gondoljuk, időszerű mind a fennmaradt 11. századi helynévállomány, mind pedig az arra épülő más tudományágakban megfogalmazott következtetések újraértékelése: Hoffmann István a Tihanyi apátság alapítólevelének (2010a), Szőke Melinda a Garamszentbenedeki apátság adománylevelének (2015), Kovács Éva pedig a Százdi apátság alapítólevelének (2018) a nyelvtörténeti vizsgálatáról jelentetett meg monográfiát a közelmúltban. Jómagam a Szent István korára datált tíz oklevél közül annak a négynek a nyelvi, nyelvtörténeti sajátosságait vizsgálom, amelyeket a diplomatika hitelesnek minősített, ezek a Pannonhalmi monostor kiváltságlevele (1002/1213), a Veszprémi püspökség adománylevele (1009/+1257), a Pécsi püspökség alapítólevele (1009/+1205–1235/1343 előtt/1350/1404) és a Veszprémvölgyi monostor alapítólevele (1001 előtt/1109).

Kutatócsoportunk tudományszemléletének egyik meghatározó tétele, hogy a névkutatás önálló tudományág, ugyanakkor más tudományterületek segédtudományaként is értelmezhető: azaz a nevek tanulmányozásával alapvető ismeretekhez juthatunk a névrendszerről, távolabbról magával a nyelvvel kapcsolatban, másrészt viszont a nevek és különösen a névadás erős társadalmi, kulturális meghatározottsága miatt más tudományágak, elsősorban különböző történeti stúdiumok számára is fontos forrásként szolgálnak (vö. Hoffmann–Rácz–Tóth 2018: 165–168; 185–186).

Tanulmányomban a névkutatás utóbbi szerepéhez mutatok be egy példát: egy történeti forrásokban meglehetősen szegény időszak, a honfoglalás és a magyar államalapítás korszakának etnikai viszonyait a kutatók régóta próbálják a helynevek segítségével meghatározni. Ehhez legkorábbi forrásként az első királyunk, Szent István idejéből fennmaradt okleveleket hívhatjuk segítségül, ezt megelőzően ugyanis a magyarság Kárpát-medencei történetéről tudósító, Magyarországon keletkezett írott forrásokat nem ismerünk. Jómagam egyrészt ezeknek az okleveleknek a helynévi adatait vizsgálom nyelvtörténeti és névrendszertani szempontból, másrészt viszont módszertani kapaszkodót keresek a korpusz népelességtörténeti vizsgálatához.

* Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

A tudományos módszerekre alapozott helynévkutatás bő száz évében ezeknek az okleveleknek a szórványait számos kutatás használta a honfoglalás és az államalapítás kora népességtörténeti tanulmányozásának a forrásaként, legismertebbek és ma is leggyakrabban hivatkoztak ezek közül Melich János (1925–1929), Kniezsa István (1938) és Kristó Gyula (2000) egymásra épülő, ugyanakkor egymást (főként metodológiai szempontból) bíráló munkái. Kniezsa és Kristó módszertanának átfogó kritikáját Hoffmann István és Tóth Valéria a Századok hasábjain publikálta 2016-ban.

2. Az egyik jellegzetes szempont, amely a Kristó feldolgozásmódját célzó kritikákban megjelenik, a névadó és a névhasználó elkülönítésének hiánya. Ez a módszertani hiba persze nemcsak Kristó munkáira jellemző, a helynevek és a népességtörténet kapcsolatát vizsgáló kutatások szinte mindegyike figyelmen kívül hagyta korábban ezt az aspektust. Az ezredforduló környékén és azóta több tanulmány is foglalkozott e kérdéskörrel (pl. Póczos 2010: 104; Hoffmann–Tóth 2016: 269; Hoffmann–Rácz–Tóth 2018: 108–110, 130), Kovács Éva a legutóbbi szegedi nyelvtörténeti konferencián 2016-ban elhangzott előadásában is érintette ezt (2017: 202–203), így a probléma részletesebb ismertetésére dolgozatomban nem térek ki, csupán két, az általam vizsgált forráscsoporttal (is) kapcsolatos gondolatot tartok fontosnak kiemelni.

Egyrészt azt, hogy a Szent István kori oklevelek adatai elsősorban a 11. századi (és nem a korábbi) névhasználókról szolgálnak információkkal: a nevek hangalakjából következtethetünk nyelvhasználói csoportokra, leginkább akkor, ha egy idegen eredetű (szláv) helynév magyar nyelvhasználat nyomait mutatja. A Tihanyi apátság alapítólevelében például ilyen a *Balaton* (1055: *bolatin* ~ *balatin* < szl. **Влатънь* 'sáros'; vö. Hoffmann 2010a: 49); a Szent István kori oklevelek szórványai közül pedig a *Zemony* adatával kapcsolatban vethető fel magyar névhasználat (1009/+1205–1235//1404: *Zemogny* < szl. **Zeml'ьнь* 'földes, földből való'; vö. Hoffmann 2011: 160). Az élősóban használt név lejegyzett alakját persze számos tényező befolyásolhatja az oklevél megszövegezősekor (pl. a lejegyző nyelvi készségei, a korabeli írásszokás stb.), de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ezek az oklevelek akár több száz évvel később keletkezett átiratokban maradtak fenn, a másolók pedig aligha törekedtek a teljes, betűhív átírásra: ez jól megfigyelhető általában is oklevelek párhuzamosan létező másolatain, de a Pécsi püspökség alapítólevelének latin szövegében fellelhető hibák, hiányok is az átírásnak tulajdoníthatók (Szentpétery 1938: 145). Előfordulhat tehát, hogy egyes hangalaki sajátosságok a másolat és nem a lejegyzés korát jellemzik.

Másrészt fontosnak tartom megjegyezni azt, hogy a névadók a név etimológiai megfejtése alapján határozhatók meg, minél pontosabb, egyértelműbb a magyarázat, annál biztosabb a névadók nyelvi hovatarozása. Azt azonban, hogy az adott név mikor keletkezett, magánál az eredetnél is nehezebb megállapítani: a magyar eredetű nevek esetében nyilvánvaló, hogy a magyarok Kárpát-medencei bejövetelénél korábbra nem tehető keletkezésük, de a szlávság által adott nevek esetében általában nincs fogódzónk arra, hogy például a magyar honfoglalás idejéhez viszonyítsuk keletkezésük idejét.

3. Tanulmányomban azokat a problémákat fogom röviden bemutatni, amelyek a legkorábbi okleveleink szórványainak megfejtését, azaz a névadók nyelvi hovatarozásának megállapítását nehezítik. Ezek között vannak olyanok, amelyek ebben a korpuszban csupán egy-egy név etimológiáját érintik, de olyanok is, amelyek egész névcsoportok magyarázatát teszik bizonytalanná.

3.1. Ez utóbbinak tipikus esete a személynévből formáns nélkül, hagyományos terminológiával szólva „puszta személynévből” létrejött településnevek kérdése. E jellegzetes helynévcsoport kialakulásának, jellemzésének, településtörténeti forrásértékének szinte könyvtárnyi szakirodalma keletkezett a magyar helynévkutatás története során, Hoffmann István szavaival: „már-már misztikus státust” élvez a nevek vizsgálatában (2014: 694). A névtípus kapcsán kialakult, szinte „dogmává szilárdult téziseket” Tóth Valéria vette revízió alá a közelmúltban: az ómagyar kor személynévi helynévadását vizsgáló monográfiájában önálló fejezetet szentelt a formáns nélkül alakult személynévi helyneveknek, s ebben több ponton módosította a korábbi elképzeléseket (2017: 75–125).

A névtípus településtörténeti, etnikai forrásértékének megítélésében alapvető fontosságú az az általánosan elfogadott elképzelés, hogy a Kárpát-medencében, sőt egész Közép-Európában egyedül a magyarság névalkotási rendszerében ismert a személynévből formáns nélkül létrehozott helynevek névmodellje. A szláv helynévválomány kapcsán ez a névalkotási minta először a Stanislav–Kniezsa-vita során merült fel (Stanislav 1948: I, 591–599; Kniezsa 1960: 20), később az ezredforduló környékén (Kiss L. 1996: 444–445) és a kérdéskört vizsgáló legújabb szakirodalomban is (Tóth V. 2017: 78–79; Hoffmann–Rácz–Tóth 2018: 196–197) megjelent a névtípus egy további lehetséges magyarázata: az, hogy a szláv *-jb* képző is hozhatott létre olyan helynévi alakulatokat, amelyek hangalakja (de legalábbis annak a korai forrásokban rögzített írott változata) egybeesik a kiinduló személynévi formával.

A helynévtípus megítélésekor figyelembe vehetjük (sőt figyelembe kell vennünk) a magyar és a szláv településnevek keletkezési mintáinak általános arányait: a régiségben a magyar helynévrendszerben a településnevek egyik leggyakoribb névalkotási modellje a személynévből formáns nélkül, metonimikusan létrehozott helyneveké volt, míg a szláv településnevek alapvetően helynévképzővel jöttek létre, ezek között azonban csupán egy, ismereteim szerint nem is kiugró gyakoriságú formáns volt a *-jb*. Ezek alapján a településnév-csoportról nagy biztonsággal állíthatjuk, elemei valószínűleg magyar névadási tevékenység eredményeként keletkeztek. Ugyanakkor az egyes nevek értékelésekor ez az elv nem segít: ha elfogadjuk, hogy a régiségben produktív volt a szláv *-jb* formáns, akkor azt is el kell fogadunk, hogy elvileg bármelyik szláv személynévi alapú helynevet létrehozhatták szláv névadók ilyen módon, sőt, elméleti lehetőségként még azt sem zárhatjuk ki, hogy a szlávok akár magyar eredetű személynévből is alkotottak szláv helynevet. Nem véletlen, hogy Tóth Valéria is óvatosságra int a szláv személynévi alapú helynevek kapcsán: ezeket ugyanis aligha lehet sablonszerűen, kizárólag magyar névadói tevékenységhez kötni, s erre alapozva népességtörténeti konzekvenciákat levonni (i. h.).

A Szent István kori oklevelek helynévi szórványai közül a következők vezethetők vissza szláv (eredetű) személynévre: *Padrag* (1001 előtt/1109: *Παδραγῶν*,¹ < óe. szl. *podrugъ* ’felebarát’; FNESz.; vö. 1109: *Podruc* szn.; ÁSz.), *Csitény* (1001 előtt/1109: *Τζίττονι*, vö. 1138/1329: *Cetin*, 1288: *Cheten* szn.; ÁSz.), *Veszprém* (1009/+1257: *Wesperen*; vö. cseh *Bezprem*, le. *Bezprzem* szn.; FNESz.), *Ozora* (1009/+1205–1235//1404: *Ozora*; vö. szl. *Ozor* szn.; FNESz.; 1174: *Azarias*, 1294/1393: *Ozorias* szn.; ÁSz.). Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtárának adatai arra utalnak, hogy ezek a névformák

¹ A helynévi adatok forrása mind a négy oklevél szórványainak esetében a DHA.

a korszak személynévhasználatban jelen voltak, azt azonban adatokból nem állapíthatjuk meg, hogy a nevek használói mely etnikumhoz tartoztak.

A formáns nélkül pusztá személynévből alakult helynevek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a törökségi népek névrendszerében sem ismeretlen a névadásnak ez a módja. Tudjuk, hogy a honfoglaló magyarsághoz nagy számban csatlakoztak törökségi népek, és egyes feltételezések szerint valamilyen szintű magyar–török kétnyelvűség jellemezte a honfoglalókat. Hogy egyik–másik e nevek közül lehet-e török névadás eredménye, mai tudásunk alapján aligha deríthető ki. A Szent István kori oklevelek szórványai közül a *Kolon* (1009/+1257: *Colon* < ? ótör. *qulun* 'csikó'; Kristó 2000: 18; de vö. 1256: *Kulun* szn.; ÁSz.) és a *Börgönd* (1009/+1257: *Beren*; vö. kirg. *Kudai Bergen* szn. < ótör. *ber-* 'ad, ajándékozik'; FNEsz.) helynevekkel kapcsolatban merült fel, hogy alapjuk török (eredetű) személynév; szóba kerültek továbbá a *Tömördi* (1002/1213: *Temirdi*; vö. ótör. *Temir* ~ *Temür* szn. < 'vas' jelentésű ótör. közszó; FNEsz.); de vö. 1252: *Temer*; 1282: *Tymere*; ÁSz.), a *Pataði* (1001 előtt/1109: *Παταði*; < ? 'lemezgy' vagy 'tevecsikó' jelentésű ótör. közszó; Kristó 2000: 18; de vö. +1092/+1274: *Path*, 1211: *Pata*, +1082/XIII: *Fotud*, 1138/1329: *Fotiodi*, 1152: *Foth* szn. ÁSz.) és a *Tápé* (1009/+1205–1235//1404: *Thapeon* < ? 'tisztelet, szolgálat' jelentésű ótörök közszó; Kristó 2000: 18; de vö. +1135: *Tapa*, 1211: *Topa* szn.; ÁSz.; Hoffmann 2010b: 8) helynevek is, ezek morfológiai szerkezetét azonban nagy valószínűséggel magyar képző alakította.

3.2. Szintén a helynevek és a személynévek viszonyát érinti a következő nehézség: egyes, hagyományosan (szláv) közszóból származtatott helynevünkkel azonos alakú személynév is kimutatható az Árpád-korban, a vizsgált szórványok közül ilyen a *Kenese* (1001 előtt/1109: *Κνήσα*; vö. [1174–1178]/1418: *Kenesa*, 1138/1329: *Kenesu*, 1213: *Knesius* szn. ÁSz.) és a *Szombat* (1001 előtt/1109: *Σομβώτοβ*; vö. +1082/[XIII]: *Zumbot*, +1135/+1262/1566: *Zombot* szn.; ÁSz.). Ha ezek alapja szláv közszó, akkor szláv névadókhoz köthetők, ha személynév (akár szláv, akár magyar), akkor az előzőek értelmében lényegesen valószínűbb a magyar névadás.

3.3. A *Szombat* magyarázata azonban még ennél is bonyolultabb, szintén messzire vezető problémát érint (vö. Póczos 2010: 147–152): a jövevénynevek és a jövevénytörzsek elhatárolásának kérdését. A probléma elsőként a *Láz*, *Pest* típusú nevek kapcsán merült fel: ezeknek a helyneveknek az alapszava közszó, mégpedig olyan, amely a szlávból átkerült a magyarba jövevénytörzsként, és amelyből mind a szlávban, mind a magyarban alakulhatott helynév. A *Szombat*-féle helynevek értékelése kapcsán persze érdemes lenne megvizsgálni, hogy a szláv nyelvekben alakulhatott-e valóban településnév e közszó felhasználásával, Kálmán Béla például a heti vásártartás napját mint névadási motivációt jellegzetesen magyar jelenségnek tartja (1967: 169), ha azonban az ilyen fajta keletkezés elvi lehetőségét nem vetjük el, a *Szombat* (csakúgy, mint a *Gerencsér*, 1001 előtt/1109: *Γρηντζάρη*; vö. szl. **grъnъčarъ* 'fazekas'; TESz.) helynév kapcsán újra felvethető mind a szláv, mind a magyar névadói tevékenység. (A TESz. a *gerencsér* ~ *gelencsér* jövevénytörzsek első közszoji előfordulásaként egy 14. század végi adatot idéz: 1389: „Mathe *Gherencher*” szn., az Árpád-kori *Gerencsér* helyneveket szláv névadás eredményének tekinti, és így minősíti helynévtörténeti monográfiájában a Veszprémvölgyi monostor alapítólevelének szórványát Hoffmann István, Rácz Anita és Tóth Valéria is; 2018: 198.)

3.4. Megint más jellegű problémát képvisel az *Ozora* szórvány példája: a Pécsi püspökség alapítólevelének adata elől ugyanis hiányzik a latin fajtajelölő köznévi, így a

nevet vizsgálói részben településnévként, részben víznévként értelmezték. (A latin földrajzi köznévi hiánya szövegszerkesztési hiba lehet, a szövegkörnyezet alapján inkább víznévként interpretálható: „secundum Ozora, donec preveniatur *ad aliam aquam*, que Lupa nuncupatur”; DHA. 58.) A denotátum fajtája a névfejtést is befolyásolja: a szórvány településnévként inkább személynévből magyarázható (szláv és magyar személynévi alapszó egyaránt számításba jöhet; az előbbi esetében szláv névadással, képzéssel; vö. R. szl. *Ozor*; FNESz.; m. *Ozor*; *Ozur*; *Ozorc*; ÁSz.), víznévként viszont szláv vízrajzi közszóból is megfejthető (**ezer-*, **ezor-* ’mocsár, tó’; vö. Póczos 2017: 122–123). A denotátum és magyarázatok bizonytalansága miatt tehát e név esetében is feltételezhetőek szláv és magyar névadók egyaránt.

3.5. Szintén kérdéses a 11. században csak latin formában adatható *Győr* (1009/+1205–1235//1404: *Jaurýana*) településnév eredete: magyar személynévből (+1061/1257: *Gewr*, 1212: *Geur* szn.; ÁSz.), illetve magyar közszóból (*gyűr* ’domb, bucka’ köznév; FKnT. 168) egyaránt származtatható, és a régi, valamint a mai helynév-állomány *Győr* formájú neveinek alapos vizsgálata után sem találhatók olyan kritériumok, amelyek alapján egyik vagy másik magyarázat mellett dönthetnénk (Póczos 2017: 124–135). A *Kapos* víznév (1009/+1205–1235//1404: *Kopus*) az elfogadott magyarázat szerint a *kapu* közszó származéka, de a névadás motivációja ez esetben sem világos: a víznévi névadási minták feltárása után ugyanis azt tapasztaljuk, hogy ilyen névmodell a magyar víznévrendszerben nincs (Györffy E. 2011: 59, vö. Póczos 2015: 79–80; a névalkotási minták és a névfejtés kapcsolatához vö. Hoffmann–Rác–Tóth 2018: 140–141). Ez a két név persze a népességtörténeti vizsgálatok problémáinak egészen más szintjét képviseli, mint az előző példák: mindkettő magyar névadás eredményének tekinthető, még ha a névfejtés nem is teljesen egyértelmű.

3.6. A Szent István kori oklevelek szórványai között van több olyan is, amelyek magyarázata az előzőeknél is lényegesen bizonytalanabb, ezeket általában ismeretlen eredetüként szokás kezelni. Persze megfejtési kísérletek ezekre is születtek, igaz, gyakran inkább csak a találgatás szintjén maradtak: például a *Máma* (1001 előtt/1109: *Máμα*) helynevet a vele azonos alakú személynévvvel kapcsolták össze, a *Murin* (1002/1213: *Murin*) nevet a végződése miatt szláv névadókhoz kötötték, a *Wisetcha* (1002/1213: *Wisetcha*) pedig a név eleje miatt kapott szláv származtatást, ezért a későbbi, mai Hegy-magassal azonosították (Kristó 2000: 14, 19). A *Lupa* (1009/+1205–1235//1404: *Lupa*) víznévnek a lokalizációja a közelmúltig teljesen bizonytalan volt, nemrégiben Szentgyörgyi Rudolf talált figyelemre méltó lehetséges denotátumot a víznévhez (Szentgyörgyi 2012). Ennek magyarázatára is több kísérlet történt (Udolph 1990: 155; Hoffmann 2010a: 93–94; Szentgyörgyi 2012; Póczos 2015), de egyik sem valódi meggyőző erővel: ezek a munkák magyar, szláv, illetve óeurópai gyökereket is lehetségesnek tartanak a név származtatásában.

4. Összegzésként tekintsük át, milyen tanulságokkal szolgál a legkorábbi okleveleink helynévkincsének etimológiai vizsgálata! A korpusz 51 helynevet tartalmaz, melyek közül mindössze 14 rendelkezik biztos magyar, illetve 4 biztos szláv magyarázattal, tehát ezek a nevek egyértelműen köthetők magyar, illetve szláv névadói csoporthoz. Magyar eredetű helynevek a Veszprémvölgyi monostor alapítólevelében: *Szántó* (*Σάμαγ*), *Szárberény* (*Σαράβρην*) helynevek, a Veszprémi püspökség adománylevelében az *Apor-ügy* (*Apurig*) víznév, az *Úrhida* (*Hurhýda*), *Marcalfő* (*Morzolfew*), *Ósi* (*Avsý*), *Füle*

(*Fýlę*), *Sóly* (*Sool*) településnevek, a Pécsi püspökség alapítólevelében az *Almás* (*Almas*) és *Kapos* (*Kopus*) víznevek, a Pannonhalmi monostor kiváltságlevelében pedig a *Bálványos* (*Baluuanis*), *Füzegy* (*Fizeg*), *Pozsony* (*Poson*), *Hímed* (*Chimudi*) településnevek. Szláv eredetűek a Veszprémvölgyi monostor alapítólevelében *Gerencsér* (*Γριντζάρι*), *Paloznak* (*Πωλοσνίκου*), a Veszprémi adománylevelben a *Visegrád* (*Výsseggrad*), a Pécsi püspökség alapítólevelében pedig a *Zemony* (*Zemogny*) településnév.

Ha mindehhez hozzáadjuk az átlátszó szerkezetet mutató latin névalakokat is, amelyek viszont nagy valószínűséggel az egyházi latin írásbeliségben keletkeztek (pl. *Quinque Ecclesiae*, *Monte Pannoniae*, *Albam civitates*, *Jaurýana*, *Sumigiense*), de legalábbis a 11. században már abban voltak használatosak, s amelyeknek egy része mögött magyar névalkotással létrejött helynevek állnak, a biztos eredetmagyarázattal rendelkező nevek aránya ebben az esetben sem éri el a vizsgált névállomány felét.

Kristó Gyula ugyanezen korpusz alapján² a következő arányszámokkal jellemezte a Kárpát-medence Szent István kori helynevek nyelvi eredetét: 45% szláv, 36% magyar, 15% török, 4% német (2000: 12).

Ha a nem egyértelmű magyarázattal rendelkező helyneveket a fentiekben mondottak alapján külön kategóriába soroljuk, a vizsgálat eredménye merőben más képet mutat: a 8 százaléknyi szláv, 34 százaléknyi magyar (ide sorolva az oklevelekben latin formában szereplő, magyar eredetű neveket) és 4 százaléknyi latin eredetű helynév mellett 54 százalék azoknak a neveknek az aránya, amelyek többféleképpen is magyarázhatók. Az arányszámokból azt is láthatjuk, hogy ebben a névállományban nem mutatható ki olyan helynév, amelynek biztos török magyarázata lenne, ez az eltérés abból adódik, hogy Kristó török népességre következtetett azokból a nevekől, amelyeknek török magyarázata is van. A szembetűnőbb eltérést azoknak a neveknek a csoportja okozza, amelyeknek több magyarázata is van: Kristó ezek közül (mondhatjuk: önkényesen) kiválasztott egyet, és a nevet az alapján rendelte névadói-etnikai csoporthoz.

A bizonytalanok „bizonytalansága” – mint láttuk – különböző fokozatokat mutat: azok például, amelyek idegen eredetű személynévekből formáns nélkül jöttek létre, nagy valószínűséggel magyar névadással keletkeztek (24%), ezt figyelembe véve jelentősen módosulnak az arányok, mivel a magyar eredetű nevek száma így 58%-ot tesz ki, viszont így sem közelítünk a Kristó által rekonstruált etnikai képhez. Ennek oka, hogy a Kristó a személynévi alap nyelvi eredetének és nem a névalkotás módjának tulajdonított etnikai forrásértéket.

A névfejtések biztosságának ez a fokozatossága újabb dilemma elé állítja nevek elemzőit: vajon hol van az a határ, amikor egy több magyarázattal bíró helynevet még

² A Szent István kori okleveleken kívül Kristó bevon a vizsgálatba egy 12. századi útleírást is, amely a Nyugat-Európából Jeruzsálembe vezető zarándokutat írja le. Ennek Magyarországra vonatkozó része azonban egy korábbi itineráriumból való, melyről feltételezik, hogy 1031–1043 között keletkezett. Ebben szerepel két német név: *Weissenburg* (*Wzenburch*) és *Hahnenburg* (*Hanenburch*). E névadatok népességtörténeti forrásértéke azonban erősen kétséges: az előbbi Fehérvár nevének tükrörfordítása lehet, az utóbbi pedig adatsor nélküli, bizonytalan lokalizációjú szórvány, mely talán csak egy német utazók által használt nevet jelöl (vö. Gy. 2: 363–373; Kristó 1980; Reuter 1982; Bóna 1998: 61).

hozzárendelhetünk egy-egy névadói csoporthoz, és mikor vagyunk kénytelenek a bizonytalanok között hagyni? Én magam inkább az óvatosság híve vagyok. Óvatosságra inti persze a kutatókat az adatok mennyisége is: megbecsülni sem tudjuk a Kárpát-medence 11. századi névállományának nagyságát, de abban biztosak lehetünk, hogy az írásban fennmaradt névanyag ennek csupán az elenyésző töredéke lehet, ráadásul mind lejegyzésük, mind fennmaradásuk esetleges (mondhatjuk úgy is: a minta nem épp reprezentatív).

Ezzel együtt sem gondolom, hogy a legkorábbi szórványemlékek újraértékelése haszon nélküli volna: ezek a vizsgálatok számos megkövesedett tévhitet segíthetnek eloszlatni a Kárpát-medence korai népességtörténetét illetően.

HIVATKOZÁSOK

- ÁSz. = Fehértói Katalin 2004: *Árpád-kori személynévtár: 1000–1301*. Budapest: Akadémiai.
- Bóna István 1998: *Az Árpádok korai várai*. Debrecen: Ethnínca.
- DHA. = Györffy György 1992: *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest: Akadémiai.
- FKnT. = Bába Barbara – Nemes Magdolna 2014: *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FNESz. = Kiss Lajos 1988: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest: Akadémiai.
- Györffy Erzsébet 2011: *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Gy. = Györffy György 1963–1998: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest: Akadémiai.
- Hoffmann István 2010a: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hoffmann István 2010b: Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 77–82.
- Hoffmann István 2011: Dunaföldvár régi Zemony nevééről. In Csiszár Gábor – Darvas Anikó szerk.: *Klárisok: Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 155–161.
- Hoffmann István 2014: Megjegyzések a személynevekkel azonos alakú helynevekről. In Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél szerk.: *Arcana tabularii: Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I*. Budapest–Debrecen: Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 693–704.
- Hoffmann István – Rácz Anita – Tóth Valéria 2018: *Régi magyar helynévadás: A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest: Gondolat.
- Hoffmann István – Tóth Valéria 2016: A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150, 257–318.
- Kálmán Béla 1967: *A nevek világa*. Budapest: Gondolat.
- Kiss Lajos 1996: A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120, 440–450.

- Kniezsa István 1938: Magyarország népei a XI. században. In Serédi Jusztinián szerk.: *Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján II.* Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 365–472.
- Kniezsa István 1960: A szlovák helységnevtípusok kronológiája. In Pais Dezső – Mikesy Sándor szerk.: *Névtudományi vizsgálatok: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958.* Budapest: Akadémiai, 19–26.
- Kovács Éva 2017: A helynevek történeti forrásértékének kérdéséhez: A történeti helynevek mint az etnikai rekonstrukció forrásai. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX.* Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 201–209.
- Kovács Éva 2018: *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kristó Gyula 1976: *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához = Acta Historica Szegediensis.* Tomus LV. Szeged.
- Kristó Gyula 2000: Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134, 3–44.
- Melich János 1925–1929: *A honfoglalás kori Magyarország.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Póczos Rita 2010: *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Póczos Rita 2015: A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: Lupa, Kapos. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11, 69–83.
- Póczos Rita 2017: A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: Ozora, Győr. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13, 117–141.
- Reuter Camillo 1982: Hahnenburg = ? Kakasvár. *Névtani Értesítő* 7, 3–6.
- Stanislav, Ján 1948: *Slovenský juh v stredovku 1–2.* Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská.
- Szentgyörgyi Rudolf 2012: A tihanyi alapítólevél Lupa szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8, 7–36.
- Szentpétery Imre 1938: Szent István király oklevelei. In Serédi Jusztinián szerk.: *Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján II.* Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 135–179.
- Szőke Melinda 2015: *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV.* Budapest: Akadémiai.
- Tóth Valéria 2017: *Személynévi helynévadás az ómagyar korban.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Udolph, Jürgen 1990: *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie.* Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.